

несприятливої урядової політики в сфері вищої освіти жінок. І якщо в XIX столітті КВЖК ще не були в повному розумінні вищим навчальним закладом, за короткий період на початку XX ст. Вони були фактично перетворені на жіночий університет, який дав змогу здобути вищу освіту великій кількості жінок. Існування цього закладу та його успіхи в значній мірі були зумовлені наполегливістю самих слухачок у їх прагненні здобути освіту і їх сумлінною для цього працею.

¹Малинко І. Г. Высшее женское образование на Украине (вторая половина XIX – начало XX века). Дис... канд. ист. наук. – Харьков, 1985. ²Смоляр Л. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. – Одеса, 1998. ³Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 707. – Оп.261. – Спр. 16. – Арк. 1зв; 2; 9. ⁴Там само. – Арк. 7. ⁵Положение о высших женских курсах в Киеве. – К., 1878. – С. 1. ⁶Положение о высших женских курсах, учрежденных в Киеве. – К., 1881. – С.1 – 2. ⁷ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп.828. – Спр. 146. – Арк. 1зв. ⁸Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878 – 1882 гг.). – К., 1884. – С. 17. ⁹Правила для слушательниц и вольнослушательниц высших женских курсов. – К., 1879. – С.2. ¹⁰Державний архів м. Києва (далі – ДАМК). – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 5. – Арк. 66. ¹¹Историческая записка... – С. 17,19; ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 35. – Арк. 12; Там само. – Спр. 37. – Арк. 14. ¹²ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 27. – Арк. 14. ¹³ЦДІАК. – Ф. 707 – Оп 262. – Спр. 2. – Арк. 23. ¹⁴Там само. ¹⁵ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 77. – Арк. 13 – 14. ¹⁶Иконникова А.Л. Воспоминания о деятельности Ф. Я. Фортинского на Высших Женских Курсах в Киеве. – К., 1903. – С. 71. ¹⁷Женское образование. – СПб., 1879. – № 1. – С.79. ¹⁸Историческая записка... – С.18. ¹⁹ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 27. – Арк. 13 – 14. ²⁰Там само; Историческая записка... – С. 17. ²¹Беренштам-Кістяківська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років. // За сто літ. – К., 1928. – Т. 29. – Кн. 3. – С. 207. Егунова-Щербина С. Пам'яті В.Б. Антоновича // Україна. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 95 – 96. ²²Институт Рукопису Національної бібліотеки України імені Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. X. – Спр. 4817. – Арк. 1. ²³Беренштам-Кістяківська М. Вказ. праця. – С. 207 – 208. ²⁴ІР НБУВ. – Ф. I. – Спр. 8034. – Арк. 1 – 1зв. ²⁵Иконникова А. Вказ. праця. – С. 70. ²⁶ЦДІАК. – Ф. 707. – Оп. 262. – Спр. 2. – Арк. 43 – 45. ²⁷Там само. – Ф. 707. – Оп. 261. – Спр. 16. – Арк. 6 зв. ²⁸Иконникова А. Вказ. праця. – С.73. ²⁹ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 344. – Спр. 108. – Арк. 2 зв. ³⁰ДАМК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 324. – Арк.1 – 24. ³¹Там само. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 271. – Арк. 1 зв – 2 зв. ³²Временное положение о Высших женских курсах в г. Киеве. – К., 1911. – С. 6. ³³ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 76. – Арк. 1 – 8 зв. ³⁴Там само. – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 34. – Арк. 8. ³⁵Там само. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 367. – Арк. 44. ³⁶Там само. – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 7. – Арк. 9. ³⁷ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 57. – Арк. 2 зв. ³⁸Там само. – Арк. 2зв. – 3. ³⁹Там само. ⁴⁰ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр.57. – Арк. 2 зв – 4. Підрахунки автора. ⁴¹ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 7. – Арк. 10 – 13. ⁴²Устав Женского Университета Св. Ольги (Проект нового устава для Высших женских курсов в г. Киеве). – К., 1910. – С. 1 прим. ⁴³Державний архів Київської області. – Ф. 2. – Оп. 228. – Спр. 232. – Арк. 14 – 16. ⁴⁴ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 312. – Арк. 15 – 15 зв. ⁴⁵ЦДІАК. – Ф. 837. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 2 – 2 зв. ⁴⁶“Minerva”. Сборник, издаваемый при Историко-Филологическом Семинарии Высших женских Курсов в Киеве. – К., 1913. – Вып. I. – С. III. ⁴⁷ІР НБУВ. – Ф. 141. – Спр. 1. – Арк. 5; Там само. – Ф. X. – Спр. 4758. – Арк. 1зв. ⁴⁸ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 203. – Арк. 6. ⁴⁹Критико-библиографический обзор учебной литературы по истории на русском языке с 1890 по 1912 год. Учебники по русской истории. – К.,1913. – С. VII; “Minerva”. – Вып. II. – К., 1913. – С. IX. ⁵⁰ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 116. – Арк. 29. ⁵¹Там само. – Ф. 244. – Оп. 1.1. – Спр. 80. – Арк. 7 – 7 зв. ⁵²Сборник Археологического музея Высших женских курсов в Киеве. – Под. ред. прив.-доц. В. Е. Данилевича. – Вып. I. – К., 1914. – С. 15. ⁵³ДАМК. – Ф. 244. – Оп. 17. – Спр. 609 а. – Арк. 3 зв. ⁵⁴Полонська-Василенко Н. Київ часів М. Зерова та П. Филиповича // Хроніка 2000. Наш край. – 1993. – № 1 – 2 (3 – 4). – С. 118.

Оксана ГАЛЬКО
Київ

СІМЕЙНИЙ УКЛАД БОЙКІВ (кінець XIX – перша половина XX століття)

Сім'я – це одна з основних і найдавніших форм людського соціального розвитку. Важливість її дослідження спонукає вчених-етнографів щораз більше звертатися до цієї теми, особливо щодо бойків, де вивчення питання сімейного укладу розглянуто лише в контексті узагальнюючих праць.

Одним з найбільш суперечливих питань, стосовно сімейного побуту бойків, була проблема вивчення форми сім'ї на Бойківщині. За свідченнями польових записів, в переважній більшості випадків батьки й одружені діти, сини чи доньки жили разом в одній хаті “до чотирнадцяти душ челяди” або “по дві-три невістки на однім господарстві”, які вели спільне господарство під керівництвом батька. Група науковців, упорядників збірника “Украинские Карпаты. Культура” (К., 1989), який, по суті, є скороченим варіантом монографії “Бойківщина”, під редакцією Ю.Гошка, подала об'єднання багатьох сімей під одним дахом, як малу сім'ю¹. Отже, мала сім'я – це родина, що складається з батьків разом з одруженим сином і неодруженими дітьми. Нечіткість термінології і невизначеність самого поняття “мала сім'я” значно ускладнюють з'ясування цієї проблеми. Львівський дослідник сім'ї на Україні Роман Чмелик

подає такі її визначення: 1) сім'я – це подружжя і неодружені діти; 2) неповна сім'я – один з членів подружжя й неодружені діти; 3) подружжя пара без дітей². Існування залишків великої родини на Бойківщині в своїх працях згадують і обґрунтовують видатні дослідники-етнографи ХІХ ст. – В.Охримович, І.Франко, М.Зубрицький.

Значну роль тут відіграла думка відомого дослідника Бойківщини Юрія Гошка, який висловив твердження, що велика сім'я на території Карпат почала розпадатися і зникати ще з ХVІ ст. Але вчений не заперечує наявності залишків великої родини як такої. Просто вона поступово проходила процес сегментації на малі сім'ї, які, в свою чергу, могли розростатися у великі³. Одним з первинних факторів, які визначають відмінності між малою і великою сім'ями є ступінь економічної спорідненості родини. Якщо сім'ї, в яких батьки з кількома одруженими синами і їх дітьми, які живуть однією родиною в одній хаті, ведуть спільне господарство, спільно готують і дбають про одяг – їх, як правило, відносять до великих. Якщо ж при наявності спільного житла та ведення господарства родина складається з батьків, що проживають з одним одруженим сином та його дітьми і власними неодруженими нащадками, – їх зараховують до форми малої сім'ї.

Головою бойківської родини був батько, хоча, як свідчать польові дослідження, дуже часто на території Центрально-Східної Бойківщини ним був і дід. Вшанування останнього було не лише даниною виховання, повагою до старості – саме діду, не зважаючи на номінальне лідерство батька в господарстві, належало останнє слово в будь-якій важливій господарській справі, і, що саме головне, йому, а не батьку, в більшості випадків належала земля. Діда шанували і боялися, тому що в випадку якоїсь провини чи антипатії, він не наділить доброю землею або ж не дасть її взагалі⁴. Вшанування діда як одноосібного голову родини, є характерною ознакою і пережитком великої сім'ї.

Одноосібність влади патріарха – батька чи діда – була авторитарною. Його слово ставало законом для родини: він одружував дітей на власний розсуд, видав грошіми, головними господарськими справами – купівлею та продажем землі, худоби, представляв родину в громаді.

У віддалених гірських селах – в Лікті, Лоліні, Дидьові, Лютовиську, досліджуваних І.Франком та О.Рошкевич, сила батьківської влади набула ще більшого масштабу. Його роль прирівнювалася до ролі первісного вождя, якому служить весь рід: йому за столом перепадають найкращі шматки, він вільний розпоряджатися роботою і дозвіллям членів своєї сім'ї – призначати їм якесь заняття, час відпочинку, відповідати за рід перед громадою. Недогляд за своєю “челяддю”, тобто, порушення ними морально-етичних норм, коштувала голові родини грошових штрафів, “публіки” – суду, інколи навіть тілесних покарань⁵.

Але окрім своїх всеосяжних прав, голова сім'ї мав і обов'язки, що полягали в піклуванні про одяг, дрова, їжу, – він являвся своєрідним опікуном кожного члена родини, кожного мусив забезпечити його часткою – одягом, харчами, згодом – вином чи дарчим записом на землю. При одруженні дорослих дітей він “вінує” їх на свій розсуд так само, як і вирішує, кому залишатися жити в рідній хаті, а кому йти в “прийми”. Його ставлення до інших членів сім'ї настільки централізоване, що він не вважає за потрібне радитися з ними з приводу вирішення будь-яких важливих питань. Значення жінки-дружини в такій родині зведено до мінімуму – вона не була, як в деяких інших частинах Бойківщини, рівноцінною за значимістю своєму газді-чоловікові.

Однак в цих селах, як і в окремих місцевостях центральної Бойківщини, побутувала своєрідна особливість: батько за життя, або відчуваючи наближення смерті, призначав завідцю (похідне від сполучення слів – за вітця) – брата чи старшого сина, який керував родиною або ще за життя, або вже по смерті батька. Роль завідці чимось нагадує обов'язки та функції лідера демократичної общини: він – рівноправний член своєї родини, і, не зважаючи на своє керівне становище, не має більше прав, ніж будь-яка особа в його сім'ї. Він радився з усіма з будь-якого приводу, не мав жодних привілеїв щодо одягу та їжі. Завідця не міг присвоювати собі право вибирати легшу роботу чи додатковий відпочинок – він повинен був працювати на загальному рівні, якщо не більше. Грошіми завідця розпоряджався лише після того, як кожен член сім'ї висловлював свою думку з приводу вирішуваної проблеми, кожному особу на виданні – чи хлопця, чи дівчину повинен був обвінувати, попередньо порадившись з родиною з приводу майбутнього зятя чи невістки. Слід зазначити, що в сім'ях, де владу тримав завідця, не примушували виходити заміж чи одружуватися проти волі – тут існувала перспектива вибору⁶.

Супротив чи нарікання проти влади завідці вирішувалися демократично – завідця пропонував незадоволеному перейняти свою владу. Якщо конфлікт неможливо було врегулювати, ініціатора поділу відділяли разом з його сім'єю, хоча траплялися випадки, коли члени відділеної родини, будучи незадоволеними новими правилами, поверталися до великої родини.

Архівні матеріали зазначають, що інститут завідці фігурував і в окремих місцевостях центральної Бойківщини, зокрема, в Сколівському районі. Тут роль завідці виконував старший брат⁷.

Вирішення питання успадкування влади голови сім'ї являло собою дуже неоднозначну і неоднорідну тенденцію, канони якої важко простежити та узагальнити. Архівні документи Інституту Народознавства НАН України м. Львова, в основі яких лежать експедиційні польові дослідження, вказують на те, що по смерті голови сім'ї його функції переймала на себе мати, навіть тоді, коли в родині були і старші брати чоловіка, і старші сини⁸. Подібне явище не було поодиноким. Жінка в бойківській сім'ї виконувала набагато більше функцій, ніж чоловік. Більшість опитаних підкреслюють деяку номінальність ролі батька і реальність впливу матері. Така тенденція простежується в бойківських приказках: “чоловік тримає верх, а жінка – чотири кути”, “чоловік тримає один кут, а жінка – три”, “жінка робить чоловіка”⁹.

Підкреслення ролі та описання важкої долі жінки-дружини у бойків займало неабияке місце в працях українських

вчених-етнографів кінця XIX – початку XX ст. Навіть польський поміщик Ігнацій Любач Червінський в своїй монографії “Околиця Задністерська між Стриєм і Ломницею...” зазначав, що бойківські жінки на старість набували виснаженого і потворного вигляду¹⁰.

Польський дослідник не вказав причин того факту, проте на них детально зупинився В.Охримович, український етнограф, юрист за фахом. В своїх працях, які переважно присвячені вивченню традиційного звичаєвого права на терені бойківської родини, автор зазначив, що ставлення до жінки, її місце в родині, повага до неї залежали від економічного фактору. Якщо жінка в зв’язку з соціально-майновим становищем змушена йти в родину чоловіка (таке явище було найбільш поширеним на Бойківщині), вона ставала повністю залежною від неї¹¹.

В запитальнику автора, на якому базувалися відповіді польових досліджень, поставало питання про причину відділення дочок, їх віддання на сторону, в чужу родину. За неоднорідними по змісту відповідями, проаналізувавши їх з психологічних та економічних поглядів, слід зазначити, що патріархальні стосунки, які вже за своєю суттю передбачають гендерну нерівність, проєктують її на ставлення до статі нащадків. Неоднозначність в сприйнятті народження дівчинки дуже характерно описала З.Свенціцька: “Кожий господар дуже незадоволений, коли вродиться дівчинка. Коли повідомляє священика, відразу можна пізнати, що уродилося: коли господар веселий – то знак, що хлопець, а коли захмурений, а почухрась в голову, то знак, що дівка”¹². Дівчину сприймали, за словами О.Рошкевич, як “жидівський борг” – тобто, об’єкт постійних видатків. Жителька села Труханів – Трембач Марія підкреслила цей момент в своїх спогадах про односельчанина, в якого було сім доньок. Для родини на той час (початок XX ст.) таке явище прирівнювалося до справжнього лиха, і, не зважаючи на заможність, батько, вінуючи своїх доньок, повторював: “Я себе сім раз зарівав. Нема гірше, як самі дівки”¹³.

Мешканка села Нижнє Синьовидне Равлінко Єва, описуючи своє життя, зазначала, що вона пішла в родину чоловіка через брак місця в домі: “Я ще м мала три браті... Мене сватав хлопець, але він не мав де жити, то й тато не хотіли віддавати... Мусіла м йти до свекрухи”.

Історія взаємовідносин родини чоловіка, зокрема, свекрухи чи свекри, як її називали в селах центральної Бойківщини, і невістки стала темою для багатьох анекдотів і пісень. В них свекруха в кращому випадку лише нагадувала невістці її місце в родині, а в більшості ситуацій свекруха була пострахом спочатку для молодої, потім для невістки, об’єктом її неприязні. Дружина голови сім’ї, якій підпорядковувалося все жіноцтво в домі, мала над ним абсолютну владу. Цей факт нерідко призводив до конфліктів, ставав причиною поділу, незгоди між сім’ями. Дуже важливим був психологічний аспект надання переваги матір’ю власним донькам перед невістками, оскільки міцний кровноспоріднений зв’язок та і життєвий досвід в цілому, завжди вивищують доньку перед зятем, сина перед невісткою, інколи навіть доньку перед сином.

Равлінко Єва, яка в зв’язку з важким економічним становищем змушена була жити разом з свекрухою, розповіла про те, що не бажаючи залишати сина на господарстві та наділяти його кращою землею, мати, в якій були ще дві доньки, вирішила отруїти невістку стрихніном, але отруту випив її син. Свій злочин вона сама визнала на суді, мотивуючи його ненавистю до чужої людини, яка, захопивши владу над сином, посягала на її – свекрушине майно. Ця історія ніби взята з пісні, в якій син – це “рідна дитина”, а невістка – то “чужа чужина”. Одразу зненавидівши сторонню особу, яку привів додому син, свекруха “налила чужині полину гіркого, а своїй дитині меду солодкого”, але результатом стала смерть обох дітей – “а як ся напили, тай ся похилили”¹⁴.

В досліджуваних В.Охримовичем селах Сенечеві і Волосянці, в випадку особливо нестерпних умов проживання в родині чоловіка, невістка могла повернутися назад до батьківської сім’ї – піти в так звані “лишанки”. Її родина спільно відстоювала її права перед родиною чоловіка, яка намагалася повернути невістку. Людина, через яку виникла конфліктна ситуація (нею переважно був чоловік), змушена була йти на вибачення, і тоді молода вирішувала, чи повертатись їй назад чи ні. В особливо скрутних випадках, коли два роди не могли залагодити ситуацію, втручалася громада, рішення якої було остаточним¹⁵.

Але в дослідженнях жіночої долі В.Охримович також наголошує на деякій альтернативі в цих важких і підлеглих стосунках. Він зазначає, що при наявності великих земельних наділів у дівчини чи жінки не вони йшли в сім’ю чоловіка, а чоловік приходив в прийми. Чоловік, який пристав на ґрунт, вже далеко не мав тих привілеїв, якими б оперував, будучи газдою, тобто, господарем землі. За словами дослідника, він нібито являв собою допоміжну робочу силу на господарстві, без особливого посягання на владу. Дружина, якщо це для неї не був перший шлюб, набравшись досвіду, сама старшувала на господарстві, керувала своїм чоловіком, могла побити його і навіть вигнати:

Ой кобила воду пила – та й лід проломила,
 Нещаслива годинище – жона газду била.
 “Не гнівайся, моя жоно, куплю я ти пива,
 Аби ти ся не гнівала, що ти мене била”¹⁶.

Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що залежність чоловіка, який йшов в прийми до дружини була настільки значною, що йому в деяких випадках навіть надавали прізвище, яке походило від імені чи роду жінки. До того ж він і для громади залишався тільки приймаком, з яким вона не рахувалася у вирішенні важливих суспільних питань. Інститут приймацтва, який здавна побутував по цілій Україні, був своєрідною моральною компенсацією за

важке становище жінки в родині чоловіка. Жінка, яка прийняла чоловіка на господарство, зрівнюється в правах з чоловіком, в родину якого прийшла жити дружина, вона є “газдою” в своїй садибі.

В матеріальному плані бойківські жінки мали певною мірою незалежне фінансове становище – володіли власними коштами, які одержували від продажу городини, садовини, власних виробів та підробітків на сезонних роботах, а також кожна жінка розпоряджалася своїм приданим.

Слід відзначити, що з’ясування проблеми успадкування чи надання певної матеріальної власності у віно особам жіночої статі має неабиякий резонанс, оскільки це питання порушує традиційно-звичаєве підґрунтя шлюбно-сімейних відносин. В.Охримович в одній із своїх праць зазначав, що укладаючи шлюбні угоди чи тестаменти, люди в першу чергу керувалися звичаєвим правом і для юридичних виконавців вирішення таких справ становило неабияку трудність, оскільки, по-перше, мусили не лише послуговуватися писаним законом, а й пізнати та усвідомити правничий світогляд дотичної людини. По-друге, народні звичаї та погляди правні не легко проаналізувати – це безпосередній витвір суспільного життя, тісно переплетений з його функціями. Крім цього, традиційне звичаєве право в кожній місцевості має свої локальні особливості, воно рідко має константні параметри – його з часом доповнюють і вдосконалюють нові покоління, пристосовуючи до нових умов життя.

Традиційне звичаєве право, яке регулювало питання особистої власності одруженої жінки, не було однорідним. В різних частинах Бойківщини воно набуло своїх нюансів. Матеріальні засоби, які надавалися батьками при одруженні доньки їй в вічне користування, не відзначалися різноманітністю. Матеріали свідчать, що це, в першу чергу, була худоба – корови, коні, вівці, кози, свині, одяг, який собі вона надбала, верета – різновид покривала та коц¹⁷. Дев’яносто відсотків опитаних автором відзначили, що основним елементом приданого було надання землі, яка на той час, за браком грошей, становила основну цінність для бойків, хоча окремі архівні матеріали свідчать про позбавлення права на землю дочок при наявності багатьох синів¹⁸. Наділення віном також унеможливлювало будь-які претензії доньки на майно своєї родини: “Ти взяла все, що тобі належало, іди і слухайся старшину”¹⁹.

Про те, що надане у посаг майно ставало безпосередньою власністю також чоловіка за життя дружини, свідчать і матеріали польових досліджень, і архівні матеріали. В юридичному оформленні шлюбних контрактів часто зазначалося: “Надаю у власність своєму зятю...”, але цей факт зовсім не означав цілковите підпорядкування чоловіку майнових ресурсів його дружини. Без її відома він не мав права проводити будь-які торгівельно-купівельні операції з землею, що була частиною віна, не міг одноосібно розпоряджатися грошми і особистими речами, але такого права, окрім особистих речей, не мала і дружина²⁰. В звичаєвому праві існувало також поняття “маміне віно”, “бабине віно” – спадок матері чи бабусі молоді, який вони в свою чергу отримали від своїх матерів і бабусь. Цей вид приданого передавався лише по жіночій лінії і ніколи не ставав власністю синів чи чоловіків, хоча в окремих випадках, коли не було спадкоємців по жіночій лінії, воно за бажанням власниці могло перейти у володіння чоловічої лінії або повернутися в родину померлої²¹.

Укладання шлюбних актів, оформлених письмово, чи усна домовленість про віно на змовинах, зазначала ще і той факт, кому посаг буде належати по смерті його власниці. В переважній більшості випадків придане частково чи повністю поверталось родині небіжчиці або ж їм повертали тільки вказані в контракті предмети. Такі нюанси також регламентувалися в зафіксованих актах чи усних договорах. Так в селі Корчин по смерті дружини у власність чоловіка переходила четверта частина її віна, якщо були діти, їм у власність також надавали по четвертій частині маминого віна, коли ж дітей не було – три четверті власності покійної йшло в користування її родини²². В селі Верхня Рожанка родині покійної бездітної дружини повертали половину приданого²³, в селі Ялинкувате – віддавали все придане за винятком витрат на похорони так само і в селі Свобода²⁴. А в селі Волосянка віно повертали за попередньою домовленістю²⁵.

Архівні та польові матеріали й засвідчують в більшості ситуацій повернення віна родині дружини, але окремі наукові роботи показують альтернативність у вирішенні цього питання. О.Рожкевич в своїй статті зазначає, що придане дружини стає власністю навіть не чоловіка, а всієї родини чоловіка, і буде їй повернуте лише в випадку повторного шлюбу²⁶. Очевидно, посаг жінки стає власністю родини чоловіка навіть після її смерті при наявності першого ступеня спільності в великих сім’ях, коли існує абсолютна майнова спорідненість і усвідомлення себе частиною іншої фамілії з одного боку і відчуження з відділенням майна з іншого: “Ти взяла все, що тобі належало...”, тобто, “тобі нема чого повертатись сюди, ти, пішовши в іншу родину, перестала бути членом нашої”.

Взаємостосунки двох гендерних осіб – одружених чоловіка і жінки склалися під впливом дуже багатьох чинників – соціально-економічних, громадсько-культурних, релігійних, звичаєвих, від нетрадиційних життєвих обставин, які респонденти називали “доля”. Власне, завдяки останнім, нерідко визначалася чи нівелювалася роль жінки в бойківському суспільстві, її місце в родині.

В архівних документах часто зустрічаються свідчення про лідерство жінки в бойківській сім’ї – таке явище в основному було пов’язане з неспроможністю чоловіка керувати родинною. В різних випадках це була економічна залежність чоловіка від дружини (положення приймака, приймача), його розумово-інтелектуальна відсталість, залежність від алкоголю, каліцтво. Як зазначала в своїй розповіді мешканка села Нижнє Синьовидне Іванів Марія: “Як щось треба зробити коло хати чи зремонтувати – чоловік зробить, а як треба докласти розуму – то вже мушу я думати”²⁷. Нерідко в таких ситуаціях при наявності живого чоловіка головою родини ставала дружина. Вона розпоряджалася фінансами, визначала, кому з дітей залишатися вдома, а кому йти в прийоми, завідувала господарськими справами. Її зайнятість, не залежно від статусу, в будь-якому випадку перевищувала зайнятість чоловіка.

Ігнацій Любач Червінський в своїй праці подав характерний поділ обов'язків між подружжям на початку XIX століття: чоловік повинен обробити поле, – возити гній, орати, сіяти, косити, молотити, доглядати за пасікою (якщо вона в нього була), заготовляти на зиму дрова, порати худобу. Жінка, крім основного свого природного призначення – народжувати дітей, доглядати за ними, пильнувати за їх здоров'ям і добробутом, готувала їжу, пекла хліб, прибирала в хаті, білила її, підмазувала глиною, обробляла город, жала збіжжя, працювала коло сіна²⁸. Цей список доповнює в своїй статті Іван Кузів: до жіночої роботи належить праця коло льону і конопель, які потрібно вибрати, потовкти, постелити, осушити, витіпати і витерти, прядиво вичесати і спрясти, пряжу виткати, полотно викроїти, пошити одяг, за ним доглядати – лагодити його при потребі, полотно чи одяг вибілити, вишити чи оздобити. Куплею-продажею землі і худоби завідував в основному чоловік²⁹.

Крім основних занять в бойківській родині були і додаткові підробітки, на які йшли і чоловіки, і жінки. Ще на початку XX ст. тут існувало таке поняття, “робити на пана”, “робити на жида” – бідніші наймалися до роботодавців на різні поденні роботи – жати збіжжя, садити ліс, косити, возити “воринки” – стовбури дерев без гілок на тартаки. Плата за поденщину в пана становила один злотий (переїзд з Нижнього Синьовидного в Сколе на колії коштував один злотий)³⁰. Великі надії покладала родина на тимчасову еміграцію за кордон – США, Аргентину, Бразилію, куди їхали, в основному, чоловіки. Наслідки таких заробітків були в більшості випадків неоднозначними: сама дорога за океан забирала безліч людських життів, ті, які вижили в дорозі, на чужій землі зіштовхувалися з проблемою безробіття, голоду, антисанітарії, хвороб. В.Гнатюк, який досліджував емігрантський фольклор, зазначав випадки подружньої зради з обох сторін, втрату морально-етичних якостей та впливу традиційного закону на свідомість: чоловік відвідував будинки розпусти, дружина знаходила собі коханців³¹. Записи польових досліджень зазначають, що більшість емігрантів поверталася додому, деякий відсоток чоловіків забирав за кордон і сім'ю.

Побут бойківської сім'ї – це, передусім, важка і виснажлива праця, але знаходився час і для дозвілля. Вільний час переважно припадав на неділю, оскільки побожні бойки вважали за великий гріх працювати в цей день. Відвідування церкви розпочиналася кожна неділя в сім'ї, коли вдягнувшись в святковий одяг і батьки, і діти йшли “до утрени” і Служби Божої. Після відвідин Божого храму, повертаючись додому, родина зустрічала сусідів чи рідню і йшли до корчми, які на той час переважно тримали жида, чи просто відпочивали³². З виникненням читалень в 30-х роках XX ст. бойківська сім'я отримала можливість урізноманітнювати своє дозвілля. Замість шинку вона приходила в своєрідний маленький “храм науки”, де знайомилася з надбанням української літературної класики. Для бойківського селянина, постійно завантаженого тяжкою фізичною працею, як правило, не зовсім грамотного або не грамотного взагалі, це була унікальна можливість розширити свій кругозір і застосувати вроджені артистичні дані. До читалень могли приходити всі охочі, і кожен там знаходив щось для себе: тут читали в голос книжки, ставили вистави, обговорювали господарські і політичні справи, при читальні діяв хор, різні гуртки. Товариство, яке входило до читалень, було морально зобов'язаним: категорично заборонялося вживати спиртні напої, використовувати ненормативну лексику, звертатися “непоштивими словами” до жінки, старшої людини³³. Читальні відіграли, безсумнівно, надзвичайно важливу роль в інтелектуально-патріотичному вихованні бойківської родини, її морально-етичному менталітеті.

Духовні взаємовідносини і взаємовпливи в сім'ї переважно не були ідилічними. Більша частина опитаних респондентів підкреслила той факт, що чоловік нерідко бив свою дружину. Причини цього негативного явища досить різноманітні: якщо господиня занедбує свої обов'язки, подружня зрада, за будь-яку дрібницю, за нестерпний характер.

Своєрідну особливість сприйняття морально-релігійних засад, що регламентували поведінку одруженої жінки, відзначив в своїй статті В.Охримович. Досліджуючи локальні вияви традиційного звичаєвого права в своєму рідному селі Сенечеві, яке розташоване на території теперішнього Сколівського району, він зазначив, що Сенечівські жінки поведуть себе вільніше ніж дівчата, більше того, прихильність сторонніх чоловіків не оцінювалася як непристойність, а підкреслювала перевагу вибраної перед іншими, викликала в них заздрість. Як наслідок таких зв'язків – позашлюбна дитина як в одружених жінок, так і в дівчат не сприймалася негативно, винуватиці не засуджувалися ганьбою, оскільки традиційна ментальність жителів села головним покликанням жінки вважала народження дітей не залежно від церковно-звичаєвих заборон³⁴. Але таке явище не було типовим для Бойківщини в цілому: як правило, така поведінка дівчат та одружених жінок засуджувалася громадською думкою, звичаєвим правом, від них відмовлялися батьки, їх публічно карали перед церквою.

Проте респонденти під час польових досліджень подають безліч випадків, коли жінка, відстоюючи свої права чи захищаючи гідність, могла провчити чоловіка. З розповідей мешканця села Корчин Андрушківка Миколи стало відомо про історії, які траплялися з його односельчанами: жінка біла граблями чоловіка за те, що він привселюдно назвав її рябою відьмою, дружина лісника Миколи біла його по обличчі, бо будив її рано, чим накликала сміх і зневагу на свого чоловіка і т.д.³⁵

Не зважаючи на складні стосунки у більшості подружніх пар, розлучення не було типовим явищем, оскільки майже не згадується ні в літературі, ні в джерелах. Розлучення, як таке, вважалося гріхом – “що з'єднав Бог – те люди не можуть розлучити” і тому, якщо такий випадок і мав місце, винуватець розлучення мусив залишити село назавжди³⁶.

Отже, бойківську родину, з одного боку, слід розглядати як складову частину великої української родини з притаманними їй властивостями і характеристиками. З іншого боку, бойківська сім'я є підґрунтям соціального

розвитку бойків, яка в своєму історичному побутуванні набула ряд особливостей. До таких можна віднести: наявність залишків великої родини, яка збереглася в Карпатах, інститут завідці, який не був притаманний загальноукраїнській родині, неоднозначне становище жінки в бойківській сім'ї, локальна відмінність у відзначенні календарної та родинної обрядовості. Такі відмінності, очевидно, були зумовлені і природно-географічними, і соціально-економічними, і релігійними умовами, а також світоглядно-життєвими поняттями бойків про сімейні цінності, які сформувалися протягом багатьох століть.

¹Українские Карпаты. Культура. // За ред. Ю.Гошка. – К., 1989. – С. 110. ²Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. – Львів, 1999. – С. 4. ³Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. – К., 1976. – С. 161. ⁴Зап. автор від Стеблика Марка 1925 р.н. с. Тухля Сколівського району Львівської області. ⁵Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя // Перший вінок (жіночий альманах). – Львів, 1887. – С. 224. ⁶Франко І. Гміна і задруга серед українського народу в Галичині і на Буковині // Зібрання творів в 50-ти томах. – К., 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 493. ⁷Архів Інституту Народознавства НАН України у м. Львові (далі – Архів ІН НАН України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 227. – Арк. 42. ⁸Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 227. – Арк. 18. ⁹Зап. автор від Масної Розалії 1917 р.н. с. Верхнє Синьовидне Сколівського району Львівської області. ¹⁰Czerwinski L.I. Okolica za-Dniestraska między Stryiem i Lomnicą. Lwów, 1811. – С. 211. ¹¹Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах // Народ. – Львів, 1890. – №18. – С. 227. ¹²Свенціцька З. Либохора та її звичаї // Рукопис знаходиться в домашньому архіві Григорія Дем'яна. – 1928. – С. 25. ¹³Зап. автор від Трембач Катерини 1920 р.н. с. Труханів Сколівського району Львівської області. ¹⁴Зап. автор від Равлінко Єви 1908 р.н. с. Нижнє Синьовидне Сколівського району Львівської області. ¹⁵Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах. – С. 227. ¹⁶Там само. – С. 227. ¹⁷Франко І. Гміна і задруга серед українського народу в Галичині і на Буковині. – С. 493. ¹⁸Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 227. – Арк. 30. ¹⁹Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя. – С. 227. ²⁰Зап. автор від Юрків Анни 1914 р.н. с. Нижнє Синьовидне Сколівського району Львівської області. ²¹Зап. автор від Климович Калини 1917 р.н. с. Либохора Сколівського району Львівської області. ²²Зап. автор від Андрушківа Миколи 1918 р.н. с. Корчин Сколівського району Львівської області. ²³Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 227. – Арк. 14. ²⁴Там само. – Арк. 28. ²⁵Там само. – Арк. 18. ²⁶Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя. – С. 228. ²⁷Зап. автор від Іванів Марії 1954 р.н. с. Нижнє Синьовидне Сколівського району Львівської області. ²⁸Czerwinski L.I. Okolica za-Dniestraska między Stryiem i Lomnicą. – S. 214. ²⁹Кузів І. Жите-буте, звичаї і обичаї гірського народу // Зоря. – 1889. – № 15 – 21. – С. 264. ³⁰Зап. автор від Скільського Василя 1927 р.н. с. Плав'є Сколівського району Львівської області. ³¹Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській словесності. // Записки Наукового Товариства Шевченка. – 1902. – Т. 50. – С. 16. ³²Зап. автор 28 липня 2000 р. від Сікач Марії 1920 р.н. с. Славське Сколівського району Львівської області. ³³Зап. автор 18 липня 2000 р. від Огоновської Осипи 1917 р.н. с. Корчин Сколівського району Львівської області. ³⁴Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах. – С. 228. ³⁵Зап. автор 18 липня 2000 р. від Андрушківа Миколи 1918 р.н. с. Корчин Сколівського району Львівської області. ³⁶Бойківщина. – К., 1983. – С. 185.

Едуард МЕЛЬНИК
Київ

ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА РІДНУ МОВУ І НАЦІОНАЛЬНУ ШКОЛУ (початок XX століття)

У громадсько-політичному русі на початку XX ст. активну участь брали вчителі, студентство, діячі науки та культури, просвітні організації, широка громадськість.

Естафету українських просвітителів середини та другої половини XIX сторіччя переймають Михайло Грушевський, Іван Франко, Софія Русова, Іван Стещенко, Михайло Коцюбинський, Павло Грабовський, Степан Васильченко, Т.Г.Лубенець та багато інших просвітителів, ідеї та творча діяльність яких значно посилили національно-визвольний рух українського народу, зокрема у змаганнях за національну освіту та школу¹.

Михайло Драгоманов у статті “Народні школи на Україні” зазначав: “Вся історія шкіл в Росії (зокрема і в Україні – Авт.) за останні сто років є не що інше, як бійка уряду з народом і освітою та видумки, як би не дати людям вчитися, особливо мужикові, – не дати вчитися навіть просто азбуки...”² Про наслідки такої “діяльності” уряду свідчить той факт, що на той час загальний освітній рівень українського народу був дуже низький, а неписьменність серед населення, особливо серед сільського, становила близько 70%. У деяких регіонах цей показник сягав навіть понад 80%³.

О.Лотоцький свідчить, що на початку XX ст. імперська русифікаторська машина так сковувала українське життя, так висмоктувала найцінніші соки національного організму, що ставила під загрозу національну основу України. Насувалася небезпека. Українській громадськості довелося перенести й зосередити центр боротьби на ділянку освіти й виховання, щоб таким чином зберегти націю від винародовлення, лишаючи осторонь всі інші ділянки⁴.